

Şərəfli nəslin şərəfli missiyası

Mirzə Adıgözəl bəyin nəslə tariximizdə və milli intibahımızda önəmli yerə malikdir

Qarabağın tarixi ilə əlaqədar böyük əhəmiyyət kəsb edən onlarla yazılı mənbə və sənədlər uzun illər müxtəlif arxivlərdə, Əlyazmalar İnstitutunda, ayrı-ayrı insanların şəxsi kitabxanasında saxlanılıb. Bu dəyərli mənbələrin eksorriyətindən də çoxumuzun xəbərimiz olmayıb.

Bu səbəbdən də Qarabağın tarixi lazımcınca, daha doğrusu, olduğu kimi araşdırılmayıb. Sovet hakimiyyəti illərində də bu məsələ ermənilərin xeyrinə ört-basdır edilib. Beləliklə, bir çox həqiqət millətimize gizlədildi. Yalnız ötən əsrin sonlarında bəzi tədqiqatçılar tərəfindən araşdırılaraq üzə çıxarılan tarixi, ədəbi, bədii, publisistik qırıqlar çap edilməyə başladı. Bu sırada üç mənbənin adını mütləq deməliyik. XVIII - XIX əsrlər Qarabağ tarixini əhatə edən Mirzə Adıgözəl bəy Qarabağının "Qarabağnəmə"si, Mirzə Camal Cavanşirin "Qarabağ tarixi" və Əhməd bəy Cavanşirin "Qarabağ xanlığının siyasi vəziyyətinə dair (1747-ci ildən 1805-ci ilə qədər)" əsərləri çox az tirajla çapdan çıxdı və nadir kitablar sırasında yerini tutdu.

Yazımda da məhz Mirzə Adıgözəl bəyin şərəfli nəslinin tariximizdə, milli intibahımızda, taleyimizdəki önəmli yerinə toxunaraq bu qollu-budaqlı şəcərənin məşhur övladlarından danışmaq istəyirəm. İllərdir ki, mən mədəniyyət, ədəbiyyat və digər sahələrdə fədakarlıq göstərmiş məşhur simalardan yazmışam. Amma... Amması budur ki, bu yaxınlarda İTV -də hazırladığımız "Yadigarlar"ın növbəti sayını milli teatrımızın qurucularından olan Əsgər ağa Goraniyə həsr etmişdik. Hazırkı zamanı öyrəndim ki, Əsgər ağa Mirzə Adıgözəl bəyin nəvəsidir, eləcə də digər övlad və nəticələri yaşamaqdadır. Həm heyretləndim, həm də təəssüfləndim ki, niyə indi qədər bunu araşdırmamışam. Heç bilmədim ki, kimi qınayım? Nə isə... Keçmiş olsun! Əsas odur kiçik ciğirlər mənə böyük bir ələmə apardı. Bəri başdan gözəl qələm sahibi, tədqiqatçı Gülhüseyn Kazımlıya minnətdarlıq edirəm. Bu şərəfli nəslin nümayəndələrini tanımaqda əsas bələdçim o oldu. Əvvəlcə görək Mirzə Adıgözəl bəy kimdir?

Mirzə Adıgözəl bəy Qarabağlı təxminən 1780-ci ildə Şuşada anadan olub. Özü yazdığı tərcümeyi-halında bu rəqəm göstərməyə də, bezi fakt və işarələrə istinadən bu tarixi müəyyənləşdirmək olur. O, məktəbdə oxuduğu illərdə Ağa Məhəmməd şah Qacarın qoşunları Qarabağa daxil olaraq Şuşaya hücum edib. Lakin Şuşanı zəbt edə bilmədiyindən istiqamətini dəyişərək Tiflisdə dayanıb. Tarixdən bellidir ki, bu hadisələr 1795-ci ilin yayında baş verib. O zaman da Adıgözəl məktəbli yaşında olub. İki il sonra Ağa Məhəmməd şah Qacar təkrar Qarabağa soxulub. Təəssüf ki, bu dəfə Şuşa müdafiə edilməyib. Qarabağ hökmdarı İbrahimxəlil xan Şuşa qalasını tərk edərək Car vilayətinə çəkilib. Edam və təqiblərdən xilas olmaq üçün Adıgözəl bəyin ailəsi, onlara yaxın adamlar bir müddət Gürcüstanda məskunlaşmaq məcburiyyətində qalıblar. Uzun sürən talanlar, qırıqlar, yazışmalar, dartsımlar, məlum Gülcüstan müqaviləsi və digər proseslərdən sonra Adıgözəl bəyin ailəsi, eləcə də digər şuşalılar doğma şəhərə qayıdıblar. O, artıq Mirzə Adıgözəl bəy idi. Savadlı olduğu üçün ona belə xitab edirdilər. Mirzə Adıgözəl bəy Mehdiqulu xanın ən yaxın və etibar etdiyi adamlarından biri idi. Başlı çox müsibətlər çəkmiş Mirzə Adıgözəl bəy həmişə işğalçı və tamahkar yadellilərin

dıqqət mərkəzində olardı. Bəzən onun vəsiyyəti ilə istəklərini həyata keçirmək istəyirdilər. Bu niyyət baş tutmayanda Mirzə Adıgözəl bəyin gözünü qorxutmaq üçün həbs edərildilər. Vəziyyət tündləşəndə azadlığa buraxardılar. Mirzə Adıgözəl bəy Qafqaz knyazı L.N.Abxazovun yanında da qulluq etmiş, hətta kapitan rütbəsi də almışdı. Bir müddət də əyalət məhkəməsində çalışmışdı. Son fəaliyyəti barəsində əldə məlumat olmasa da, bəzi arxiv sənədlərindən məlumdur ki, məhkəmə proseslərində dəfələrlə Qarabağ bəylərinin hüquqlarını müdafiə edərək onları üzlişdikləri haqsızlıqdan xilas edə bilməmişdi. Ömrünün son illərində "Qarabağnəmə"ni yazaraq XVIII əsrin sonu - XIX əsrin əvvəllərindəki Qarabağın siyasi tarixini qələmə alıb. Bir faktı da deyək ki, Abbasqulu ağa

Bakıxanov özünün "Gülüstani-İrəm" əsərində məmnunluqla bildirib ki, Nizami Gəncəvinin sıradan çıxması məqbərəsini məhz Mirzə Adıgözəl bəy təmir və bərpa etdirib. Maraqlıdır ki, bu xeyirxahlığı uzun illərdən sonra nəvəsi Əsgər ağa Gorani təkrar etdi.

Ərəb, fars, erməni, rus, gürcü dillərini mükəmməl bilən, Şərq poeziyasına dərin bələd olan Mirzə Adıgözəl bəyin özü də şeirlər yazırmış. Tədqiqatçılar bu barədə məlumat versələr də, təəssüf ki, o poetik ləçəklərdən əlimizə keçəni yoxdur. Amma "Qarabağnəmə"nin dili, üslubu bu faktın doğruluğunu təsdiqləyir. Mirzə Adıgözəl bəyin Haqverdi adlı oğlundan 6 nəvəsi olub. Əsgər ağa Haqverdi oğlu ailədə üçüncü uşaq idi. O, 3 may 1857-ci ildə anadan olub. İlk təhsilini Gəncədə üçüncü dərəcəli şəhər rus məktəbində alıb. Bakıda real gimnaziyada Nəcəf bəy Vəzirovla birgə oxuyub. Onlar sadəcə tələbə yoldaşı deyil, dost, sirdaş, eyni məram və ejiqə sahibi kimi çox yaxın olublar. Dostların bəxtləri həm də onda getmişdi ki, həmin illərdə Həsən bəy Zərdabi gimnaziyada dərs deyirdi. Zərdabi tələbələrini hərtərəfli, geniş dünyagörüşlü yetişdirmək üçün onları tez-tez başına yığaraq müxtəlif mövzularda söhbətək edərdi. Millətin qaralıqdan işığa gedəcək yolunu elmdə, təhsildə, mədəniyyətin inkişafında, ana dilli mətbuatın təşəkkülündə gören Həsən bəy Zərdabi tələbələrini dostu Mirzə Fətəli Axundzadənin komediyalarından da dani-

şardı. Gənclər belə qərəra gəlirlər ki, bir teatr tamaşası hazırlasınlar. Müəllimlərinin onlara verdiyi "Təmsilat" kitabından "Lənkəran xanının vəzirli" komediyasını seçiblər. Gimnaziyanın şagirdləri Həsən bəy Zərdabinin rəhbərliyi ilə həmin komediyanın tamaşasını 10 mart 1873-cü ildə Bakıda "Nəciblər" klubunda göstəriblər. Əsgər ağa Gorani Teymur ağanı, Nəcəf bəy Vəzirov isə qadın rolunu - Ziba xanımı oynayıblar. Beləliklə, gimnaziyanın fədakar şagirdləri müəllimlərinin köməyi ilə Azərbaycanda peşəkar teatrın bünövrəsini qoyublar. İlk tamaşanın uğurlarından ruhlanan həmin "bədii kollektiv" az sonra - 17 aprel 1873-cü ildə Mirzə Fətəli Axundzadənin "Hacı Qara" komediyasını da səhnələşdiriblər. Hacı Qara rolunu Əsgər ağa oynayıb. İllər keçəndən sonra hər iki dost komediyalar yazaraq Mirzə Fətəlinin yolunu davam etdirəcəklər. Hələlik onları qarşıda təhsil ocaqları gözləyirdi. Hər iki şuşalı gimnaziyani medalla bitirərək Moskvada Petrovski-Razumovski adına Kənd Təsərrüfatı Akademiyasına daxil olub. 1878-ci ildə akademiyanı bitirərək vətənə dönüblər. Nəcəf bəy Vəzirov bir müddət Yelizavetpol quberniyasının Dilcan qəsəbəsində meşəbəyi vəzifəsində işləyib. Əsgər ağa Gorani isə öz ixtisası üzrə deyil, məhkəmə sistemində müxtəlif vəzifələrdə çalışmışdır. Bəzi tədqiqatçılar onun hüquq təhsilinin olmamasını qeyd etsələr də, qızı Leyla xanımın söylədiyinə görə, Əsgər ağa Adıgözəlov akademiya oxuduğu müddətdə Peterburq Universitetinin hüquqşünaslıq fakültəsini də bitirmişdir. Əsgər ağa Goraninin mükəmməl tədqiqatçısı olan Kövsər xanım Tariverdiyeva da yazıb ki, bu barədə arxiv sənədləri tapılmasa da, maddi imkanlarının yüksək olması səbəbindən eyni vaxtda iki ali məktəbdə təhsil almaq mümkün idi. İnanırdıdır. Çünki Qafqazın ən nüfuzlu ali məhkəmə və prokurorluq sistemində 30 ilə yaxın qüsursuz çalışması və yüksək rütbələrə layiq görülməsi Əsgər ağa Adıgözəlovun xüsusi hüquq təhsilli olmasını da təsdiqləyir.

O, 1906-cı ildən 1910-cu ilə kimi Gəncənin qlavası-başçısı vəzifəsində çalışmışdı. Gəncənin tarixində yeri olan simalardan biri kimi şəhərin inkişafı, yolların salınması, təmiri, abadlıq işlərinin aparılması, məktəblərin, səhiyyə ocaqlarının açılması sahəsində mühüm xidmətləri olmuşdur. Babası Mirzə Adıgözəl bəyin ləyaqətli nəvəsi olduğunu əməlləri ilə təkrarlamışdı. Nizamının məqbərəsini abadlaşdıraraq öz vəsaiti hesabına təmir etdirib. 1909-cu ildə Gəncədə açılan ilk qız məktəbi də onun adı ilə bağlıdır. Əsgər ağa Gorani həqiqətən də qeyri-adi bir şəxsiyyət olub. Çoxcəhətli fəaliyyəti və yaradıcılığı adını mədəniyyət tarixinə əbədi həkk etdirib. Bəzən onu hansı sənətin sahibi kimi təqdim etmək barəsində uzun-uzadı düşüncəli olursan. Teatrşünas, jurnalist, yazıçı, dramaturq, tərcüməçi, şair, hüquqşünas, xeyriyyəçi, maarifçi... Qısa ömür sürsə də, böyük işlər görmüşdür. Cəmi 52 il yaşamış bu unudulmaz insan əlini hansı sahəyə tuşlasa, məhz ilkinə, baniyə, əsas simaya çevrilirdi.

Milli teatrımızın yaranmasından iki il sonra Azərbaycan mətbuatının əsası qoyuldu. 22 iyul 1875-ci ildə "Əkinçi" qəzetinin ilk nüsxəsi işıq üzü gördü. Qəzetin ən fəal müxbirləri arasında Əsgər ağa Goraninin öz yeri var idi. O, Bakıda oxuyanda da, Moskvada təhsil alanda da "Əkinçi"yə yazırdı. Qəzetin 17 nömrəsində müxtəlif imzalarla 39 məqaləsi dərc olunub. Digər qəzetlərdə də onun yazıları, bədii əsərləri işıq üzü görüb. Publisist kimi tanınan Əsgər ağa

■ Flora XƏLİLZADƏ
əməkdar jurnalist

Gorani dram əsərləri də yazıb. Hələlik bizə belli olan "Qocalıqda yorğalıq" pyesidir ki, uzun illər teatrların repertuarından düşməmişdi. Rus, alman, fransız dillərini mükəmməl bilən Əsgər ağa Gorani tərcümələr də edərdi. Demək olar ki, Avropanın bir çox şəhərlərinə səfər etmişdir. M.Y.Lermontov yaradıcılığında etdiyi tərcümə isə orijinallığı ilə fərqlənir. Əsəri rus dilində oxuyanlar dərhal görürlər ki, orijinal tərcümə arasında nə qədər fərq var. "Yel gəmisini" adlanan bu balladada bu günün ağrıları duyulur. Halbuki bu tərcümə 1889-cu ildə olub.

**O yerdə ki Elba bir başa axır,
Nilin suları da qumlarla batır.
Rusiyda böyük qarlar içində,
O ləşgər və əsgər çoxdandır yatır.**

O dövrün bir sıra qəzetlərinin yazdığına görə, Əsgər ağa Gorani Ağa Məhəmməd şah Qacarın Şuşaya hücumu ilə bağlı "Qara yel" adlı roman da yazıb. Hətta "Coğrafiya" dərsliyi də hazırlayıb. Əsgər ağa Goraninin fədakar tədqiqatçılarında olan, onun izi ilə Avropanı dolaşan, arxivlərdə axtarıblar apar, bir sıra əsərlərinin tapılmasında böyük əmək sərf edən Gülhüseyn Kazımlı söyləyir ki, bu sərvətlərin üzə çıxması üçün dinclik nə olduğunu bilməyib, indi də bu işi inadla həyata keçirir.

Əsgər ağa Gorani 1910-cu ilin martında Gəncədə vəfat edib. Akademik Rafael Hüseynov yazır ki, "Gəncənin atası" adlandırılan Ələkbər bəy Rəfibəyli onun dəfn günü ağlayaraq deyirmiş: " Mənim sağ qolum kəsildi! Əsgər bəyi heç kim əvəz edə bilməyəcək".

Bir neçə kəlmə də Əsgər ağanın övladları barədə ... Onun üç oğlu, bir qızı olub. Dördü də ali təhsilli, millətə, xalqa xidmət edən insanlar kimi yadda qalıblar: Danyal, Mikayıl, Əli, Leyla... Müxtəlif vəzifələrdə çalışıblar. Oğullarından biri-Əli İkinci Dünya müharibəsində həlak olub. Yeganə qızı Leyla xanım əvvəlcə indiki Bakı Dövlət Universitetinin tarix fakültəsini, sonra isə Tibb İnstitutunu bitirib. Ali kateqoriyalı həkim kimi fəaliyyət göstərib. Nəslin digər nümayəndələri- nəvə və nəticələr də demək olar ki, adlı-sanlı şəxsiyyət olmaqla bərabər, həmişə xeyirxahlıqları, millətə xidmətləri ilə seçilir. Bu yerdə Benəlxalq Muğam Mərkəzinin direktoru, Xalq artisti, beynəlxalq müsabiqələr laureatı Murad Hüseynovun adını xüsusi ilə qeyd etmək istəyirəm. O, Əsgər ağa Goraninin nəticəsidir. Öz ifaçılıq sənəti ilə dünya səhnələrini fəth edən Muradın ən böyük arzusu məhz ulu babalarının vətəndə, Şuşada - Cıdır düzündə konsert təşkil etməkdir. Biz o günün tezləklə gələcəyinə, qara yellərin Qarabağdan bryol-luq çəkiləcəyinə inanırıq.

Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında KİVDF-in KİVDF-inin İnkişafına Dövlət Dəstəyi Fondunun maliyyəsi əsasında hazırlanıb.